

Téma ústavní výchovy v judikatuře Ústavního soudu

doc. JUDr. Helena Hofmannová, Ph. D.

Úvod

Analýza se zabývá judikaturou Ústavního soudu (dále též „Soudu“) týkající se problematiky ústavní výchovy dítěte, a to jak formou nařízení ústavní výchovy, tak svěřením dítěte do zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc. Pozornost je věnována také judikatuře Evropského soudu pro lidská práva (dále jen „ESLP“), neboť jeho rozhodnutí se bezprostředně týkaly i případů projednávaných před Soudem a měly na vývoj judikatury významný vliv. Jednotlivá rozhodnutí jsou řazena chronologicky a ukazují na proměny postoje Soudu především v oblasti sociálních a jiných existenčních podmínek jako důvodu pro nařízení ústavní výchovy. Analýza zahrnuje i další oblasti, v nichž se Soud zabýval ústavností podmínek pro odnětí dítěte jeho rodičům.

1. Ústavní výchova v judikatuře Ústavního soudu

Ústavní soud se problematice ústavní výchovy věnoval v řízení o (konkrétní) kontrole norem i v řízení o individuálních stížnostech. V řízení o kontrole norem se zabýval především ústavností zákonných podmínek ústavní výchovy. V prvním nálezu týkajícím se ústavní výchovy Soud zrušil ustanovení zákona č. 94/1963 Sb., zákona o rodině a dalších zákonů, která umožňovaly nařídit předběžné opatření o umístění dítěte do péče nahrazující výchovu rodičů okresnímu úřadu. Soud konstatoval, že pokud podle ustanovení čl. 32 odst. 4 Listiny základních práv a svobod (dále jen „Listina“) lze omezení rodičovských práv a odloučení dětí od rodičů proti jejich vůli jen rozhodnutím soudu na základě zákona, jsou napadená ustanovení v rozporu s uvedeným článkem Listiny.

V nálezu sp. zn. Pl. ÚS. 31/96 Soud zrušil část ustanovení zákona č. 140/1961 Sb. trestního zákona v pozdějším znění, resp. po novelizaci, která rozšířila ochranu soudních rozhodnutí proti maření nebo ztěžování jejich výkonu také o ochranu soudního rozhodnutí nařizujícího ústavní výchovu. Soud konstatoval, že ústavní výchova je institutem rodinného práva a představuje výchovné opatření, nikoli trestněprávní sankci. Podle Soudu nelze považovat za přiměřené takové řešení, které kriminalizuje mladistvého, který se nedokáže vyrovnat s nařízenou ústavní výchovou. Zájem na řádné výchově a harmonickém rozvoji dítěte převažuje nad zájmem společnosti na ochraně před nebezpečím, které představují mladiství na útěku z ústavní výchovy.

Při posuzování podmínek pro nařízení ústavní výchovy v rámci řízení o individuálních ústavních stížnostech prošla judikatura významným vývojem, a to především z hlediska existence nedostatečných materiálních a bytových podmínek jako důvodu pro nařízení ústavní výchovy. V prvních rozhodnutích Soud totiž uznal nedostatečně bytové a materiální podmínky jako ústavně konformní důvod pro nařízení ústavní výchovy. V pozdější judikatuře již konstatoval, že ani zjištění o nevyhovujících sociálních a bytových podmínkách bez patřičné pomoci příslušných orgánů samo o sobě nenaplnuje předpoklady pro odejmutí dítěte rodičům. Zásadní vliv na změnu tohoto pojetí měly rozhodnutí ESLP ve věcech *Wallová a Wala proti České republice a Havelka a další proti České republice*, v kterých ESLP shledal porušení čl. 8 evropské Úmluvy.¹

ESLP v těchto kauzách zdůraznil prioritu pozitivního závazku státu směřující k pomoci při řešení sociální situace rodiny před snahou rozdělovat rodinu. Rozdělení rodiny je dle ESLP nejradikálnější způsob, který je možné použít pouze v nejzávažnějších případech. Argumenty spočívající v nedostatku sociálních podmínek rodiny neshledal ESLP za natolik závažné, aby odůvodnily rozdělení rodiny.

Toto pojetí je vyjádřeno i v současné zákonné úpravě nařízení ústavní výchovy obsažené v novém občanském zákoníku, podle níž „Nedostatečné bytové poměry nebo majetkové poměry rodičů dítěte nebo osob, kterým bylo dítě svěřeno do péče, nemohou být samy o sobě důvodem pro rozhodnutí

¹ Rozsudek ze dne 26. 10. 2006, *Wallová a Wala v. Česká republika* (stížnost č. 23848/04) a rozsudek ze dne 21. 6. 2007, *Havelka a další v. Česká republika* (stížnost č. 23499/06).

soudu o ústavní výchově, jestliže jsou jinak rodiče způsobilí zabezpečit řádnou výchovu dítěte a plnění dalších povinností vyplývajících z jejich rodičovské odpovědnosti.“²

V návaznosti na judikaturu ESLP Ústavní soud později vymezil také podmínky pro oddělení dítěte a nařízení ústavní výchovy v nálezu sp. zn. II. ÚS 838/07. Soud zde konstatoval, že rozdělení rodiny představuje velmi závažný zásah do základních lidských práv, a proto se musí opírat o dostatečně pádné důvody motivované zájmem dítěte. Takovými důvody je vystavení dítěte násilí nebo špatnému zacházení, pohlavnímu zneužívání, či nedostatku citového zázemí, znepokojivý zdravotní stav dítěte nebo psychická nerovnováha rodičů. Nevyhovující životní podmínky nebo materiální nedostatek mohou být takovými argumenty však pouze ve spojení s dalšími okolnostmi.

Soud dále uvedl, že před nařízením ústavní výchovy je zásadně třeba vyčerpat jiná výchovná opatření (např. napomenutí dítěte, stanovení dohledu, uložení omezení nezletilému, omezení či zbavení rodičovských práv či svěření dítěte do výchovy jiné osoby). Bez předchozích výchovných opatření lze k nařízení ústavní výchovy přistoupit jen v závažných případech např. surového zacházení s dítětem rodiči či pohlavního zneužívání.

Samotná možnost umístit dítě do vhodnějšího prostředí pro jeho výchovu nemůže být důvodem pro jeho násilné odnětí biologickým rodičům. Soud též zdůraznil zásadu, podle níž má stát i pozitivní závazky k účinnému respektování ochrany rodinného života.

Podmínkami pro nařízení ústavní výchovy se Soud zabýval také v souvislosti se zárukami práva dítěte na slyšení. Vytržení dítěte z rodinného prostředí představuje podle Soudu nejen zásah do soukromého a rodinného života, ale i zásah do osobní svobody. V tomto smyslu v nálezu sp. zn. II. ÚS 1945/08 Soud formuloval zásadu, že v případě zásahu do osobní svobody je zaručeno obecné základní právo být slyšen před soudem, a zásadně neexistuje důvod, aby dospělý toto právo měl a dítě nikoli.

V další judikatuře Soud zdůraznil vazbu mezi matkou a dítětem jako prvořadý předpoklad pro vývoj člověka a nejpřirozenější lidskou vazbu. Porušení tohoto vztahu představuje nejkrajnější opatření, které je zákonem umožněno pouze v případě absolutní absence péče a pokud je dítě bezprostředně ohroženo s tím, že takový postup je nutně považovat za *ultima ratio*.

² Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník.

Při posuzování ústavnosti oddělení dítěte od rodičů se Soud zabýval otázkou vhodného výchovného prostředí pro účely předběžného opatření, kterým je dítě umístěno do ústavní výchovy. V nálezu sp. zn. III. ÚS 3363/10 Soud konstatoval, že v případě odmítání styku dítěte s rodičem není možné považovat psychiatrickou léčebnu jako vhodné prostředí pro oddělení dítěte od matky za účelem uplatnění odborných postupů pro vytváření jeho vztahu s otcem.

Všechny uvedené zásady Soud v novější judikatuře spojuje s aktivními závazky státu jako součástí záruk respektování rodinného života. Tato povinnost spočívá jednak v povinnosti příslušných orgánů pomoci hledat řešení pro zlepšení sociální situace rodiny a v přijímání opatření, která umožňují sloučení rodiny s dítětem případně obnovení jejich soužití. Základním kritériem pro rozhodování o nařízení ústavní výchovy by ve všech případech měl být zájem dítěte.

2. Řízení o kontrole norem

2. 1. Podmínky pro odloučení dětí od rodičů proti jejich vůli

Prvním nálezem týkajícím se nařízení ústavní výchovy byl nálezu sp. zn. Pl. ÚS 20/94, kterým Soud zrušil § 46 zákona o rodině (v jeho tehdejší znění) a navazující ustanovení § 19 odst. 1 písm. a) č. 1 zákona ČNR č. 114/1988 Sb., o působnosti orgánů ČSR v sociálním zabezpečení a ustanovení § 15 vyhlášky Ministerstva práce a sociálních věcí ČR č. 182/1991 Sb. Soud konstatoval, že omezení rodičovských práv a odloučení dětí od rodičů proti jejich vůli lze podle čl. 32 odst. 4 Listiny provést jen rozhodnutím soudu a na základě zákona. Soud dospěl k závěru, že napadená ustanovení zákona o rodině, stejně jako zákon o působnosti orgánů ČSR v sociálním zabezpečení, která stanoví, že okresní národní výbor (později okresní úřad) je povinen učinit v naléhavých případech předběžně i takové opatření o umístění dítěte do péče nahrazující výchovu rodičů, o kterém má jinak právo rozhodnout pouze soud, jemuž to neprodleně oznámí, přičemž soud rozhodne dodatečně, v rozporu s uvedeným článkem Listiny.

Soud rozhodoval o zrušení napadených ustanovení v souvislosti s ústavní stížností stěžovatele, v jehož věci bylo rozhodnutím o předběžném opatření, které vydal městský úřad v roce 1991, rozhodnuto o umístění jeho syna do ústavní péče. Odvolání stěžovatele proti tomuto rozhodnutí

odvolací orgán (Úřad města Brno) nevyhověl. Stěžovatel v návrhu též uvedl, že ani trestní soud, který v souvislosti s těmito rozhodnutími rozhodoval v roce 1993 o porušení povinnosti otce platit ošetrovné po dobu pobytu syna v ústavní péči, nebral v potaz námitky stěžovatele, že rozhodnutími byla porušena jeho práva i práva dítěte ve smyslu čl. 32 odst. 4 Listiny.

Nálezem sp. zn. ÚS 30/94 pak Soud zrušil usnesení Krajského soudu v Brně, jímž tento soud zamítl odvolání stěžovatele do rozsudku soudu prvního stupně, kterým byl stěžovatel uznán vinným ze spáchání trestného činu zanedbání povinné výživy, neboť neplatil ošetrovné na svého syna. Podle stěžovatele bylo napadené rozhodnutí odvozeno od hlavní věci, tedy protiústavnosti rozhodnutí o ústavní výchově. Soud uznal námitky stěžovatele důvodnými a konstatoval, že odvolací soud ponechal stranou námitku stěžovatele, že jeho syn byl držen v ústavu v rozporu s ústavním zákonem, neboť tam byl držen proti své vůli a vůli svých rodičů, bez rozhodnutí soudu, pouze na základě rozhodnutí správních orgánů.

2. 2. Maření účelu ústavní výchovy

V nálezu sp. zn. Pl. ÚS 31/96 Soud zrušil část ustanovení § 171 odst. 1 písm. d) zákona č. 140/1961 Sb., trestní zákon, ve slovech „ústavní“. Novela trestního zákona provedená zákonem č. 152/1995 Sb. doplnila s účinností od 1. 9. 1995 napadené ustanovení tak, že rozšířila ochranu soudních rozhodnutí proti maření nebo ztěžování jejich výkonu také o ochranu soudního rozhodnutí nařizujícího ústavní výchovu. Do účinnosti této novely bylo trestním činem podle uvedeného ustanovení pouze takové jednání, které mařilo nebo ztěžovalo účel ochranného léčení nebo ochranné výchovy – tedy účel ochranných opatření ukládaných podle trestního zákona.

V tomto případě návrh na zrušení uvedeného ustanovení podal Okresní soud v Kutné Hoře v souvislosti s projednáváním trestní věci proti obžalovanému mladistvému, svěřenci výchovného ústavu. Na mladistvého byla podána obžaloba pro trestný čin maření výkonu úředního rozhodnutí podle napadeného ustanovení, kterého se měl dopustit tím, že se ve stanovené lhůtě nevrátil z dovolené zpět do ústavu, ačkoli mu byla soudně nařízena ústavní výchova.

Při posuzování ústavnosti napadeného ustanovení Soud především zdůraznil, že ústavní výchova je na rozdíl od ochranných opatření institutem rodinného práva. Jde o výchovné opatření ukládané podle § 45 odst. 3 zákona o rodině. Rozhodnutí soudu o nařízení ústavní výchovy se svou povahou vymykají z rámce ustanovení § 171 odst. 1 trestního zákona, neboť toto chrání výkon rozhodnutí vydaných v souvislosti s trestním řízením. Zatímco ochranná výchova je druhem trestněprávní sankce, ústavní výchova představuje výchovné opatření, které má vytvořit co nejpříznivější podmínky pro výchovu nezletilého dítěte a jde především o výchovné a nikoli represivní opatření. Je také v mnoha případech nařizována tehdy, když se výchovu dítěte nepodařilo zajistit jinou individuální péčí, například i v situaci vyvolané faktickou absencí vhodné osoby, která by mohla výchovu zajistit.

Soud konstatoval, že ústavní výchovu „nelze chápat jako formu sankce nebo povinnosti dítěti uložené“, ale jako „krajní případ řešení řádně nezajištěné výchovy dítěte tak, jak to má na mysli Úmluva o právech dítěte, z hlediska jejichž ustanovení je třeba podle názoru Ústavního soudu napadené ustanovení posuzovat.“³

Z hlediska čl. 3 odst. 1 Úmluvy o právech dítěte (dále jen „Úmluva“) nelze podle Soudu považovat za přiměřenou takovou formu řešení, která kriminalizuje mladistvého, který se, ať z jakýchkoli důvodů, nedokáže vyrovnat s nařízenou ústavní výchovou. Soud dospěl k závěru, že „řešit případy porušení – jednoznačně v zájmu nařízené ústavní výchovy – trestněprávní prostředky, tak jak to činí napadené ustanovení ... je v rozporu s čl. 3 odst. 1 Úmluvy...“⁴

Závěrem Soud dodal, že při poměrování dvou v kolizi stojících zájmů, tj. zájmu společnosti před nebezpečím, které pro ni představují mladiství na útěku z ústavní výchovy se zájmem na řádné výchově a harmonickém rozvoji dítěte, je to právě zájem dítěte, který je třeba považovat za převažující.

³ Nález sp. zn. Pl. ÚS 31/96, 103/1997 Sb., N 41/7 SbNU 279, Trestný čin maření výkonu úředního rozhodnutí – maření účelu ústavní výchovy.

⁴ Nález sp. zn. Pl. ÚS 31/96.

3. Individuální ústavní stížnosti

3. 1. Materiální a bytové podmínky jako důvod pro nařízení ústavní výchovy

Významnou kauzou, která hrála důležitou roli z hlediska bytových a dalších existenčních problémů rodiny jako důvodu pro umístění dětí do ústavní výchovy, je kauza známá především svým názvem před ESLP: *Wallová a Walla proti České republice*. Před posuzováním tohoto případu před ESLP se ústavní stížností rodičů Wallových zabýval Ústavní soud pod sp. zn. I. ÚS 669/02.

Stěžovatelé v ústavní stížnosti navrhli zrušení rozsudku Krajského soudu v Českých Budějovicích, kterým byl potvrzen rozsudek soudu prvního stupně, jímž byla nařízena u všech jejich pěti nezletilých dětí ústavní výchova a kterým bylo rozhodnuto, že k osvojení dvou nezletilých dětí stěžovatelů není třeba souhlasů rodičů. Ve vztahu k nařízení ústavní výchovy Soud ústavní stížnost zamítl, ve vztahu k rozhodnutí o osvojení jej zrušil pro porušení čl. 36 odst. 1 Listiny a čl. 8 odst. 2 evropské Úmluvy.⁵

Při posuzování ústavní stížnosti vycházel Ústavní soud ze zjištění, že případem rodiny Wallových se okresní soud zabývá již od roku 2000, kdy byl okresním úřadem podán návrh na vhodné výchovné prostředí, neboť děti žijí v neuspokojivých bytových podmínkách. Usnesením okresního soudu z roku 2000 byl nad výchovou dětí nařízen dohled. Dalším usnesením okresní soud vydal předběžné opatření, kterým byly děti předány do různých dětských domovů. Toto opatření bylo zdůvodněno především tím, že rodina nemá k dispozici trvalé vhodné bydlení, kdy posledním místem pobytu rodiny byla výkupna sběrných surovin. S ohledem na nadcházející zimu bylo toto bydlení označeno jak ohrožující zdraví všech pěti dětí.

Poté bylo zahájeno řízení o nařízení ústavní výchovy, která byla nařízena u všech dětí rozsudkem okresního soudu v únoru roku 2001. Důvodem byla skutečnost, že rodiče dětí neprokázali, že jsou schopni se o svých pět dětí postarat, tj. zajistit jim bydlení, stravu, výchovu a další vzdělání. K odvolání matky odvolací soud tento rozsudek zrušil a uložil okresnímu soudu doplnit dokazování za účelem zjištění, zda jsou naplněny předpoklady pro nařízení ústavní výchovy. Po doplnění dokazování okresní soud řízení zastavil, neboť matka dětí prokázala, že má zajištěno bydlení. K odvolání opatrovníka dětí odvolací soud toto rozhodnutí zrušil, neboť v průběhu odvolacího řízení bylo

⁵ Ve vztahu k osvojení se tímto nálezem bude podrobněji zabývat analýza týkající se problematiky náhradní rodinné péče v judikatuře Ústavního soudu (pěstounská péče a osvojení).

zjištěno, že ani jeden z rodičů nemá zajištěn příjem z pracovní činnosti a bydlení rodiny je do budoucna nejisté. Dalším rozsudkem z dubna 2002 okresní soud nařídil u všech dětí ústavní výchovu podle § 46 odst. 1 zákona o rodině. Důvodem pro toto rozhodnutí byla opět především skutečnost, že rodiče nejsou schopni zajistit dětem řádné bydlení. Odvolací soud tento rozsudek potvrdil. Konstatoval sice, že rodiče projevovali snahu zlepšit svoji situaci, ale v průběhu celého řízení existuje značná nestabilita rodinného prostředí a rodiče nevytvořili vhodné prostředí pro výchovu a rozvoj svých dětí. Tato situace podle odvolacího soudu vylučuje návrat dětí z dětských domovů.

Ústavní soud po přezkoumání věci dospěl k závěru, že v řízení nedošlo k porušení čl. 8 evropské Úmluvy ani čl. 9 odst. 1 a 2 Úmluvy. Soud konstatoval, že státní moc zasáhla v daném případě nepochybně v souladu se zákonem a v zájmu nezletilých dětí. Děti byly sice rodičům odebrány proti jejich vůli, ale podle Soudu bylo toto řešení jediné možné vzhledem k podmínkám, které pro ně rodiče vytvořili.

Soud dodal, že jsou to především rodiče, kteří nesou základní odpovědnost za zabezpečení podmínek pro život rodiny a vývoj dětí. Pomoc státních institucí má nastoupit teprve tehdy, pokud se rodina ocitne, nikoli vlastním zaviněním, na přechodnou dobu v obtížné situaci. Nařízení ústavní výchovy v tomto případě bylo podle Soudu nezbytné v zájmu dětí.

ESLP při posuzování stížnosti rodičů zaujal k případu jiný názor a shledal, že nařízením ústavní výchovy dětí došlo k porušení čl. 8 evropské Úmluvy. Zdůraznil především, že opatření spočívající v rozdělení rodiny je velmi citelným zásahem do práva na respektování rodinného života a jako takové se musí zakládat na dostatečně závažných důvodech. Základním problémem v případě rodičů Wallových bylo, že i přes jejich snahu nebyli schopni zajistit odpovídající bydlení. Jejich vztah k dětem a zájem o ně a schopnost je vychovávat nebyly zpochybněny. České soudy navíc úsilí rodičů Wallových o zlepšení bytové situace ve svých rozhodnutích uznávaly. Ostatně i Ústavní soud konstatoval, že celým řízením se táhne základní problém, tj. nedostatek vhodného bydlení pro tak početnou rodinu a neschopnost, daná především jejich chudobou, odpovídající bydlení si zajistit. To bylo podle Ústavního soudu také podstatnou příčinou umístění dětí v dětských domovech. Na tento jejich základní problém se „nabalovaly“ problémy další, takže lze jen obtížně konstatovat, zda se

*jedná o nezodpovědné rodiče nebo o programové smolaře, kterým se přes veškerou snahu nedaří uspět“.*⁶

V případě Wallových se tedy jednalo o materiální nedostatek. V tomto případě podle ESLP se měly vnitrostátní orgány v první řadě snažit rodině pomoci a nikoli ji rozdělovat, což je nejradikálnější způsob, který je možné použít pouze v nejzávažnějších případech. Důvody uvedené vnitrostátními orgány neshledal ESLP za natolik závažné, aby odůvodnily rozdělení rodiny. ESLP zdůraznil, že čl. 8 evropské Úmluvy je třeba interpretovat nikoli pouze jako povinnost státu nezasahovat do rodinného života, ale také jako pozitivní závazek státu směřující k zajištění práva na rodinný život.

Tomuto závazku však vnitrostátní orgány podle závěru ESLP nedostály. Soustředily se na sledování snahy rodičů o zlepšení své situace, aniž by bylo zjištěno, že by stěžovatelům pomáhaly v překonání jejich obtíží a obnovení rodinného soužití v nejkratší době. Na základě uvedeného ESLP dospěl k závěru o porušení čl. 8 evropské Úmluvy.

Dalším známým případem, kterým se zabýval ESLP, byla kauza *Havelka a další proti ČR*. V této věci se jednalo o v podstatě obdobný případ, kdy byly děti odebrány otci a umístěny do dětského domova z důvodů zhoršujících se ekonomických a sociálních podmínek, resp. proto, že obecné soudy shledaly, že otec nebyl schopen zajistit dětem adekvátní bydlení, měl dluhy, které nebyl schopen splácen a byl podezřelý z alkoholismu. Proti rozsudku Městského soudu v Praze, kterým byl potvrzen rozsudek soudu prvního stupně o nařízení ústavní výchovy, podali otec a nezl. děti ústavní stížnost. Soud projednával jejich stížnost pod sp. zn. II. ÚS 522/05 a s odkazem na své právní závěry z předchozí kauzy týkající se rodiny Wallovi ji odmítl pro zjevnou neopodstatněnost. Konstatoval, že i v tomto případě byly děti odebrány otci proti své vůli, neboť toto řešení „*bylo namístě s ohledem na zájmy dětí a vzhledem k podmínkám, které pro ně jejich rodiče vytvořili.*“⁷

Soud v tomto rozhodnutí také zformuloval zásadu, podle které svěřením dětí do péče zařízení pro děti vyžadující okamžitou péči není možné považovat za jiné výchovné opatření, které musí být vyčerpáno před nařízením ústavní výchovy, neboť fakticky, i z dikce § 46 odst. 1 zákona o rodině se jedná o opatření rovnocenné s nařízením ústavní výchovy, kdy obě představují totožný zásah: odejmutí dítěte

⁶ Nález Ústavního soudu sp. zn. I. ÚS 669/02 ze dne 28. 1. 2004, N 11/32 SbNU 97, Osvojení dítěte bez souhlasu rodičů.

⁷ Usnesení sp. zn. II. ÚS 522/05 ze dne 16. 11. 2005.

rodičům. V daném případě Soud dospěl k závěru, že jen nařízení ústavní výchovy mohlo vytvořit situaci, kdy se v daném případě „*mohly obnovit a dále rozvíjet sourozenecké vztahy s dalšími sourozenci, což je nesporně pozitivní.*“⁸ V dětském domově se totiž nacházely sourozenci dětí stěžovatele – děti jejich matky, se kterou dříve stěžovatel žil ve společné domácnosti.

Stěžovatelé se se stížností na porušení respektování rodinného života a práva na spravedlivý proces obrátili na ESLP, který v jejich případě shledal porušení čl. 8 evropské Úmluvy. ESLP především konstatoval, že podle jeho ustálené judikatury je právo rodiče a dítěte být spolu základním prvkem rodinného života (rozsudek ve věci *Kutzner proti Německu*) a vnitrostátní opatření, která jim v tom brání, představují zásah do práva zaručeného čl. 8 evropské Úmluvy. Takový zásah není v rozporu s tímto článkem, pouze je-li v „souladu se zákonem“, sleduje-li některý z cílů uvedených v druhém odstavci čl. 8, a je-li pro dosažení těchto cílů „nezbytný v demokratické společnosti“. Pojem „nezbytnosti“ znamená zásah založený na naléhavé společenské potřebě, která je zejména přiměřená sledovanému legitimnímu cíli (např. rozsudek ve věci *Couillard Maugery proti Francii*).

ESLP konstatoval, že v daném případě nařízení ústavní výchovy nesporně představuje „zásah“ do práva stěžovatelů na respektování rodinného života. Jde o zásah v „souladu se zákonem“ (zákonem o rodině) a sledoval legitimní cíl, uvedený v čl. 8 odst. 2 evropské Úmluvy, kterým byla „ochrana práv a svobod jiných. Při posuzování „nezbytnosti“ sporného opatření v demokratické společnosti ESLP připomněl, že možnost umístit dítě do prostředí vhodného pro jeho výchovu, nemůže sama o sobě odůvodňovat jeho násilné odnětí biologickým rodičům. Takový zásah musí být nadto „nezbytný“ s ohledem na další okolnosti. ESLP zdůraznil, že stát musí jednat tak, aby se rodinný vztah mohl rozvíjet a přijmout vhodná opatření za účelem sloučení dětí s rodiči. Nařízení ústavní výchovy je navíc třeba považovat za dočasné opatření, které bude zrušeno okamžitě, jakmile to dovolí okolnosti (rozsudek ve věci *Haase proti Německu*).

ESLP uvedl, že daný případ je podobný kauze *Walla a Wallová proti České republice*. I v tomto případě OSPOD vytýkal otcí zhoršující se ekonomické a sociální problémy rodiny a to, že spolupráce s ním byla problematická. V průběhu řízení nebyla učiněna ani zmínka o tom, že by děti trpěli psychickou

⁸ Usnesení sp. zn. II. ÚS 522/05. Více k této kauze též v analýze „Postavení orgánu sociálně-právní ochrany dětí jako opatrovníka ohroženého dítěte a jeho role v řízení ve věcech péče o děti. Úloha soudů a orgánů veřejné moci v těchto řízeních (judikatura Ústavního soudu).“

poruchou, zdravotními problémy, zaostáváním ve vzdělání nebo citovou újmou, že by s nimi bylo špatně zacházeno, že by byly pohlavně zneužívány nebo, že by jejich otec byl ve znepokojivém psychickém stavu. Uváděný alkoholismus otce byl předmětem sporu. Podle ESLP se vnitrostátní soudy opíraly zejména o důkazy předložené OSPODem, který byl zároveň navrhovatelem nařízení ústavní výchovy. ESLP také zdůraznil, že nedostatečná spolupráce otce s OSPODem není naprosto rozhodující skutečností, neboť nezabývá příslušné orgány povinnosti uplatnit prostředky, které by umožnily zachování rodinného vztahu.

K postavení OSPODu v řízení ESLP konstatoval, že považuje za politováníhodné, že OSPOD, který podal návrh na svěření dětí do ústavní výchovy, byl ustanoven jejich opatrovníkem, a že děti, kterým bylo v dané době 11, 12 a 13 let, nebyly soudy přímo vyslechnuty.

ESLP dospěl k závěru, že rozhodnutí o svěření dětí do ústavní výchovy se neopíralo o dostatečné důvody, které by ospravedlnily jejich přiměřenost s ohledem na sledovaný legitimní cíl a nařízení ústavní výchovy nebyla opatřením „nezbytným v demokratické společnosti“.

3. 2. Opatření směřující k zajištění rodinných vztahů mezi dětmi a rodiči

V nejnovější kauze *T. proti České republice* se ESLP zabýval právem na respektování rodinného života v případě dítěte, které bylo umístěno do zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc Klokánek (dále jen „zařízení K“). Jednalo se o komplikovaný případ, kdy se stěžovateli (otci) v roce 2003 narodila dcera, která vyrůstala pouze s matkou, neboť stěžovatel byl ve výkonu trestu odnětí svobody. Dcera později (ve věku 3 let) svěřena do péče matky, která s ní pobývala v azylovém domě určeném pro oběti domácího násilí. Po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody se otec snažil uplatnit právo na styk s dcerou.

V roce 2007 matka zemřela a dcera byla krátce po úmrtí matky na žádost OSPODu umístěna do zařízení K. Později OSPOD požádal okresní soud o vydání předběžného opatření, jímž by nezletilá byla svěřena do péče zařízení K. Okresní soud uvedl, že nezletilá se již v zařízení K. nachází, a že předtím byla svěřena do péče matky, aniž měla s otcem kontakt, a přijal předběžné opatření, jímž otcí přikázal, aby dceru v tomto zařízení ponechal. Toto předběžné opatření bylo potvrzeno i odvolacím

soudem s tím, že nezletilá nemá zajištěno stabilní výchovné prostředí a v důsledku toho je ohrožena na zdraví a životě.

V dalším vývoji případu se stěžovatel snažil o svěření dcery do své výchovy a o realizaci styku s ní. Hlavní překážkou při tom byla jednak jeho předchozí trestní odsouzení (opakovaně pro ublížení na zdraví spáchané na jeho družkách, z nichž jedna na následky zranění zemřela), dále nedostatek emocionálního pouta mezi otcem a dcerou a závěry ze znaleckých posudků, podle kterých jsou výchovné předpoklady otce sníženy z důvodu jeho disharmonické osobnosti a egocentrismu.

Na základě těchto skutečností rozhodl v únoru 2009 okresní soud o svěření nezletilé do péče zařízení. Odvolací soud rozsudek soudu prvního stupně potvrdil. Podle odvolacího soudu osobnost stěžovatele představuje vážnou a nepřekonatelnou překážku pro svěření dcery do jeho péče. Provedené důkazy dle odvolacího soudu zakládají pochybnosti ohledně schopnosti otce zabezpečit výchovu dcery tak, aby nebyl ohrožen její zdravý vývoj.

Proti těmto rozsudkům podal stěžovatel ústavní stížnost, v níž namítal, že přestože soudy shledaly, že po bytové a materiální stránce mu nelze nic vytknout, po zhodnocení jeho osobnosti znaleckými posudky dospěly k závěru, že nemůže být jejím vychovatelem. Z žádných důkazů dle stěžovatele však nevyplynulo, že by se vůči dceři dopustil čehokoli závažného. Podle stěžovatele, i pokud by jeho výchovné schopnosti byly sníženy, měla by dcera žít s ním jako s biologickým otcem, a to přednostně před sebelepším výchovným ústavem. Namítal dále, že právo na její výchovu nelze omezit pouze na základě znaleckých posudků.

Ústavní soud se zabýval případem stěžovatele pod sp. zn. I. ÚS 2267/10. Konstatoval, že obecné soudy provedly obsáhlé a adekvátní dokazování, kdy na základě předchozích trestních odsouzení stěžovatele považovaly za nutné zhodnotit jeho osobnost znaleckými posudky. Z nich přijaly závěr, že stěžovatel není schopen uspokojit základní potřeby dítěte, jako je pocit bezpečí, jistoty a akceptace. Soudy zhodnotily i možnost stěžovatelovy resocializace, bytové podmínky a zejména vzájemný vztah stěžovatele a jeho dcery. Pokud stěžovatel namítá, že snížené výchovné schopnosti nemohou být důvodem omezení jeho rodičovských práv, Soud připomněl, že protiváhou tohoto omezení bylo

v jeho věci právo na život a zdraví dítěte, které rovněž požívá ústavněprávní ochrany. Soud ústavní stížnost stěžovatele odmítl jako zjevně neopodstatněnou.⁹

Stěžovatel podal stížnost na porušení čl. 8 evropské Úmluvy k ESLP (později byla stížnost rozšířena i na jeho dceru). Ten posuzoval ESLP ze dvou pohledů: jednak z hlediska důvodů, o které vnitrostátní soudy opíraly rozhodnutí o umístění nezletilé do zařízení K.; a jednak z hlediska otázky, zda se vnitrostátní orgány snažily (po umístění dcery do tohoto zařízení) zachovat rodičovskou vazbu mezi dcerou a otcem.

Opatření spočívající v umístění dítěte do zařízení K. nelze podle názoru ESLP na základě čl. 8 evropské Úmluvy zpochybnit. Příslušný OSPOD rozhodoval o umístění dítěte do zařízení s ohledem na naléhavost situace a nejlepší zájem dítěte. Vnitrostátní soudy pak dle ESLP svůj názor vyslovily po pečlivém posouzení situace, na základě opakovaných znaleckých posudků na stěžovatele, zohlednily přitom přání dítěte a slabé pouto mezi stěžovatelem a dcerou. Umístění dítěte do zařízení K. nelze tak dle ESLP na základě čl. 8 evropské Úmluvy zpochybnit.

Z hlediska opatření směřujících k zajištění rodinné vazby mezi stěžovatelem a jeho dcerou ESLP dospěl k jinému závěru. Zdůraznil především, že rozhodnutí o převzetí dítěte do péče je třeba v zásadě považovat za dočasné opatření, které má být ukončeno, jakmile to okolnosti umožní, a jeho provádění musí být v souladu s konečným cílem – obnovení spojení dítěte a biologického rodiče. Těmto požadavkům podle ESLP vnitrostátní orgány nedostály.

Přestože stěžovateli nebyla dcera svěřena do péče, měl právo na styk s ní. Pokud je dítě umístěno v zařízení vyžadující okamžitou pomoc, mají rodiče v zásadě možnost denně dítě navštěvovat. V průběhu téměř čtyř let však nebylo přijato žádné předběžné opatření ve snaze návštěvy stěžovatele usnadnit.

ESLP konstatoval, že zařízení K. neprojevovalo přílišnou vůli jednak tak, aby se vazby mezi stěžovatelem a dcerou posílily a stavělo se vždy proti tomu, aby vzal dceru mimo zařízení nebo na víkend či prázdniny k sobě domů. Zařízení K. dále nikdy nerozhodlo o žádostech stěžovatele s tvrzením, že není ve věci příslušné. Obecné i správní soudy nicméně odmítly rozhodnout o právu

⁹ Usnesení sp. zn. I. ÚS 2267/10 ze dne 2. 11. 2010.

stěžovatele na styk s dcerou s tvrzením, že rozhodnutí přísluší řediteli zařízení K. nebo občanskému sdružení spravujícímu toto zařízení.

Z toho vyplývá, že zatímco byl stěžovatel prakticky zbaven možnosti se s dcerou vídat za podmínek, které by umožnily pozitivní vývoj jejich vztahů, nebyla tato omezení nikdy předmětem soudní kontroly. V tomto ohledu tudíž neměli stěžovatelé k dispozici právní záruky určené k zajištění účinné ochrany jejich práva na respektování rodinného života. ESLP konstatoval, že dokonce i svěření dítěte do pěstounské péče se podle všeho zakládalo pouze na rozhodnutí příslušného OSPODu.

Podle závěru ESLP státní orgány nepřekročily meze volného uvážení, když přiznaly více váhy zájmu dítěte na znovunalezení stability a bezpečí v životě než zájmu stěžovatele žít společně s dcerou. Na straně druhé konstatoval, že *„nedostatečná kontrola nad zařízením K. v projednávané věci a skutečnost, že se vnitrostátní soudy zdráhaly vydat konečné rozhodnutí o právu na styk stěžovatele s dítětem, však přispěly rozhodujícím způsobem ke ztrátě jakékoli možnosti sloučení rodiny v případě stěžovatelů.“*¹⁰ Z uvedených důvodů ESLP konstatoval, že po umístění dítěte do zařízení k porušení čl. 8 evropské Úmluvy došlo.

3. 3. Vymezení podmínek pro nařízení ústavní výchovy a pro odnětí dítěte biologickým rodičům

V kauze sp. zn. II. ÚS 838/07 se Ústavní soud vyjádřil k podmínkám pro nařízení ústavní výchovy. V dané věci se jednalo o případ, kdy byla nezletilá nařízena ústavní výchova v důsledku trestního stíhání její matky (stěžovatelky) pro trestný čin ublížení na zdraví její druhorozené dcery. V době vazebního stíhání stěžovatelky byla nezletilá svěřena do péče babičky, později byla „předána“ do dětského domova. V průběhu řízení o nařízení ústavní výchovy byla matka zproštěna obžaloby. Ústavní stížností napadenými rozsudky byl zamítnut návrh babičky na svěření nezletilé do její péče a byla nařízena ústavní výchova nezletilé.

V nálezu, jímž byly oba napadené rozsudky zrušeny, Soud vymezil podmínky pro nařízení ústavní výchovy a oddělení dítěte od rodičů. Vycházel přitom zejména z judikatury ESLP a ze starší československé judikatury. Soud v první řadě zdůraznil, že základem rodinných vazeb je tradičně

¹⁰ Rozsudek ze dne 17. 7. 2014 *T. proti České republice* (stížnost č. 19315/11).

biologické pouto pokrevního příbuzenství mezi členy rodiny. Případný zásah do práva na rodinný život musí být učiněn v souladu s podmínkami dle čl. 8 odst. 2 evropské Úmluvy.

S odkazy na judikaturu ESLP Ústavní soud konstatoval, že rozdělení rodiny představuje velmi závažný zásah do základních lidských práv, a proto se musí opírat o dostatečně pádné argumenty motivované zájmem dítěte (rozsudek ESLP ve věci *Scozzari a Giunta proti Itálii*). Za takové lze považovat vystavení dětí násilí nebo špatnému zacházení, pohlavnímu zneužívání či „alespoň“ nedostatku citového zázemí, znepokojivý zdravotní stav nebo psychickou nerovnováhu rodičů, případně nevyhovující životní podmínky nebo materiální nedostatek ve spojení s dalšími okolnostmi.

Pro definování podmínek pro nařízení ústavní výchovy stanovených zákonem o rodině Soud vyšel z jurisprudence obecných soudů, podle které se za „vážné narušení výchovy“ považuje skutečnost, že rodiče zanedbávají své povinnosti při výchově dětí, vytvářejí pro ně nevhodné výchovné prostředí nebo přímo ohrožují jejich duševní, tělesný nebo mravní vývoj nebo když rodiče ani při náležitém úsilí nemohou zvládnout výchovu dětí pro nedostatky v jejich vývoji či když z objektivních důvodů nezávislých na rodičích není možno zajistit výchovu dětí ve vlastní rodině, přičemž zpravidla nejde o děti, v jejichž chování by byly zjištěny závažné důvody (viz stanovisko Nejvyššího soudu ČSSR sp. zn. Cpj 228/81).

Za „jiné výchovné opatření“ dle § 46 odst. 1 zákona o rodině, které je zásadně třeba vyčerpát před nařízením ústavní výchovy, se považuje „každé kvalifikované opatření státní orgánů a společenských organizací směřující k zajištění výchovy dítěte, tj. např. napomenutí dítěte nebo jeho rodičů, stanovení dohledu nad nezletilým, uložení omezení nezletilému, omezení nebo zbavení rodičovských práv, svěření dítěte do výchovy jiného občana nebo rodiče.“¹¹ Bez předchozích výchovných opatření lze k nařízení ústavní výchovy přistoupit v případech surového zacházení s dětmi rodiči, pohlavního zneužívání dětí a jiných případech vážného ohrožení tělesného nebo duševního vývoje dětí, pokud výchova u jiné osoby nepřichází v úvahu a uložení jiného výchovného opatření by nevedlo k nápravě a znamenalo by jen další ohrožení výchovy dítěte (stanovisko Nejvyššího soudu ČSSR sp. zn. Cpj 228/81).

¹¹ Nález sp. zn. II. ÚS 838/07 ze dne 10. 10. 2007, N 157/47 SbNU 53, Podmínky pro nařízení ústavní výchovy a pro odnětí dítěte biologickým rodičům.

Možnost umístit dítě do prostředí vhodnějšího pro jeho výchovu nemůže sama o sobě odůvodňovat jeho násilné odnětí biologickým rodičům (rozsudek ESLP *K. T. proti Finsku, Kutzner proti Německu*).

Soud odkázal též na pozitivní závazky státu spojené s účinným respektováním rodinného života. Jakmile je tedy prokázána existence rodinného vztahu, musí orgány veřejné moci jednak tak, aby se tento vztah mohl rozvíjet, a přijmout vhodná opatření za účelem sloučení dítěte s rodičem (viz rozsudek *Kutzner proti Německu*).

Při aplikaci těchto zásad na daný případ Soud konstatoval, že v okamžiku zahájení trestního stíhání stěžovatelky bylo zcela namístě svěřeni nezletilé do péče babičky, resp. předběžná ústavní výchova. Ale již v okamžiku tohoto rozhodnutí musela být zřejmá jeho krátkodobost a nutnost upravit péči o nezletilou dlouhodobě. Toto následné řízení však nemohlo být motivováno nutností omezit rodičovská práva za každou cenu, ale jen s ohledem na vývoj skutkového stavu. Stejně tak nemělo představovat trest za jednání rodičů. Pokud tedy OSPOD a soud konstatovaly, že „*stěžovatelka, ač zproštěna obžaloby, jednoznačně ví, kdo nese odpovědnost za smrt dcery Patricie, vytýkaly tak stěžovatelce její právo neobviňovat sebe a osoby sobě blízké, jež je zakotveno v čl. 37 odst. 1 Listiny.*“

¹² To však dle Soudu nemohlo hrát žádnou roli, neboť jinak by došlo k porušení čl. 3 odst. 3 Listiny, podle kterého nesmí být nikomu způsobena újma na právech pro uplatňování jeho základních práv a svobod.

Závěry obecných soudů tak nerespektovaly ústavněprávně vymezené podmínky pro zásah do práva na rodinný život: závěr soudu prvního stupně o nezpůsobilosti rodičů pečovat o dceru byl konstatován právě s ohledem na zabití mladšího sourozence, a ani odvolací soud se nezabýval dostatečně tím, jaké nebezpečí představuje pro další vývoj nezletilé každý z rodičů s ohledem na smrt druhé dcery. Soud uvedl, že spatřuje rozdíl mezi „*nebezpečím vyvolaným emocionálně labilním rodičem a nebezpečím rodiče, které svou emocionální labilitou přímo zavinil smrt dítěte.*“ ¹³

Soud také upozornil, že pracovníci domova evidentně nechápali umístění nezletilé jako dočasné opatření a svou činnost jako pomoc nezletilé a jejím rodičům k obnovení jejich soužití, ale jako

¹² Nález sp. zn. II. ÚS 838/07.

¹³ Nález sp. zn. II. ÚS 838/07.

trvalou izolaci nezletilé od rodiny. Takový postoj jde proti významu a mezím ingerence orgánu veřejné moci do vztahů mezi rodiči a dětmi.

Nařízením ústavní výchovy se dítě podrobuje ústavnímu režimu, do kterého rodiče nemohou zasahovat a nepřichází v úvahu otázka úpravy styku rodičů s dítětem, neboť ta vyplývá z ústavních řádů. Tím, že byla nezletilá i pro budoucí dobu svěřena do ústavní výchovy, byly zakonzervovány stávající možnosti a schopnosti péče matky o dceru. Tyto možnosti se však mohou dále pozitivně vyvíjet jen v důsledku skutečného výkonu péče o dítě, za existence aktivní pomoci ze strany OSPOD, které jsou k této pomoci povolány. S ohledem na uvedené shledal Soud ústavní stížnost jako opodstatněnou a v celém rozsahu jí vyhověl.

3. 4. Nařízení ústavní výchovy z hlediska práva dítěte na slyšení

Ve známém nálezu sp. zn. II. ÚS 1945/08, který měl velký význam především pro interpretaci práva dítěte na slyšení, se Soud zabýval ústavní výchovou z pohledu zásahu do osobní svobody dítěte. Stěžovatelé (matka a její syn) v ústavní stížnosti napadli rozsudek odvolacího soudu, kterým byl potvrzen rozsudek soudu prvního stupně o zamítnutí návrhu matky na zrušení ústavní výchovy syna. Namítali především, že nezletilý nebyl v řízení vyslechnut a nebyl tak zohledněn jeho názor. Podle názoru stěžovatelů v rámci slyšení mohly být s nezletilým konzultovány důvody nařízení ústavní výchovy, případná možná alternativní řešení a posouzeny dopady ústavní výchovy na jeho postoje apod. Ústavní výchova byla nařízena pro záškoláctví a nedostatečnou spolupráci ze strany nezletilého při pokusech o terapeutické řešení. Stěžovatelé uznali, že závady ve vzdělání jsou závažnější, než jako tomu bylo v případě *Wallová a Walla proti ČR*, přesto vyjádřili názor, že společenská potřeba není natolik naléhavá, aby odůvodňovala rozdělení rodiny.

Soud posoudil daný případ především z hlediska vedení řízení, resp. skutečnosti, že stěžovatel nebyl v řízení vůbec slyšen. V této souvislosti Ústavní soud konstatoval, že i soud je orgánem státu, který má pozitivní závazek jednak tak, aby se mohl rozvíjet vztah dítěte a rodičů. Výchovná opatření oddělující rodiče mají své místo až tehdy, pokud nelze cíle dosáhnout jiným způsobem a musí být vždy jen na nezbytně nutnou dobu. Díky slyšení dítěte může soud lépe zjistit skutkový stav a může

sám napomenout nezletilého a poskytnout mu všechny potřebné informace předtím, než učiní jiné výchovné opatření či ideálně namísto tohoto opatření.

Vytržení dítěte z existujícího rodinného prostředí představuje podle Soudu nejen zásah do soukromého a rodinného života, ale do jisté míry i zásah do osobní svobody. Tak je tomu rozhodně v situaci, *„když dítě se svým odnětím z rodinného prostředí nesouhlasí a je lhostejné, do jaké míry je toto rodinné prostředí prospěšné zájmům dítěte, která má stát povinnost upřednostňovat.“*¹⁴ V každém případě je dítě vytrháváno z prostředí, ve kterém je zvyklé žít a je možné předpokládat, že v něm bude mít zájem žít a rozvíjet se i nadále. Rodinné prostředí je pro dítě prostorem svobody a jakékoli jiné prostředí za prostor osobní svobody dítěte zásadně považovat nelze. Posledně uvedené platí především pro zařízení zřizovaná orgány veřejné moci, tedy především ústavní zařízení, která mají vlastní režim, který vnucují (v souladu se zákonem) svým chovancům. Soud zdůraznil, že *„podstatné je, že v případě zásahu do osobní svobody existuje obecné základní právo být slyšen před soudem, který o omezení osobní svobody rozhoduje, a to kdykoli se tak děje...Zásadně neexistuje důvod, aby dospělý měl základní právo být slyšen přímo před soudem, když je rozhodováno o omezení jeho osobní svobody, a dítě nikoli.“*¹⁵

Tyto úvahy Soud konkretizoval s ohledem na věk dítěte a formuloval zásadu, podle které v případě rozhodování o nařízení ústavní výchovy dítěte staršího 12 let zásadně neexistuje důvod pro odepření jeho práva na slyšení přímo soudem. Na zákonem dané alternativy (zjištění názoru prostřednictvím opatrovníka či znalce) je vždy nutno nahlížet jako na výjimky, které musí soud řádně odůvodnit.

Obdobně Soud rozhodl v kauze sp. zn. III. ÚS 3007/09, v níž neshledal ústavně konformní důvod, pro který bylo nezletilé v řízení o nařízení ústavní výchovy, a to přes její výslovný požadavek, odepřeno právo na slyšení, zejména *„jestliže se sama ocitla v situaci, kdy zde nebylo blízké osoby, jež by se o ni postarala a citlivě ji (s ohledem na dané okolnosti) seznámila s tím, jaká výchovná opatření budou v její věci přijata.“*¹⁶

¹⁴ Nález sp. zn. II. ÚS 1945/08 ze dne 2. 4. 2009, N 80/53 SbNU 11, K právu dítěte na slyšení v případě zásahu do osobní svobody.

¹⁵ Nález sp. zn. II. ÚS 1945/08.

¹⁶ Nález sp. zn. III. ÚS 3007/09 ze dne 26. 8. 2009, N 172/58 SbNU 503, Právo nezletilého dítěte na slyšení v řízení, v němž se rozhoduje o jeho záležitostech.

3. 5. Odnětí dítěte matce a jeho umístění v kojeneckém ústavu

Závažnými případy odejmutí dítěte kojící matce krátce po porodu a jeho umístění do kojeneckého ústavu se Soud zabýval v nálezech sp. zn. IV. ÚS 2244/09 a sp. zn. II. ÚS 2546/10. V těchto případech Soud posuzoval ústavnost rozhodnutí soudů, které odůvodňovaly odejmutí dítěte nedoložením řádných bytových a sociálních podmínek a nespoluprací matky s orgány sociálně-právní ochrany dětí. Posléze dospěly obecné soudy k závěru, že je v zájmu dítěte, aby bylo ponecháno v kojeneckém ústavu, kde se mu dostává všestranné péče, a to až do doby, než matka prokáže, že je schopna o dítě plnohodnotně pečovat a má pro to dostatečné bytové a sociální zázemí.

Ve vztahu k těmto důvodům Soud konstatoval, že odnětí dítěte rodičům z důvodu ohrožení na životě nemůže být v demokratické společnosti založeno pouze na srovnání předpokládané životní úrovně dítěte s úrovní, kterou by mohlo dosáhnout jinde. Uvedl, že „*nikoho nelze nutit, aby „využíval všech výhod, které mu současná civilizační úroveň nabízí, přičemž zájem dítěte, aby mělo zajištěnu „kvalitní“ soudobou péči (z hlediska materiálního), nemůže bez dalšího převážit nad jeho zájmem a právem, aby bylo vychováváno vlastními rodiči*“.¹⁷

Soud především zdůraznil, že vazba mezi matkou a dítětem je jedním z prvořadých předpokladů vývoje člověka. Porušení této nejpřirozenější lidské vazby je zákonem umožněno pouze v případě absolutní absence péče či její naprosté nedostatečnosti a pouze v případě, že je dítě ohroženo bezprostředně, přičemž takový postup je třeba považovat za *ultima ratio*. Zásad obvodního soudu, který stěžovatelce odňal možnost pečovat o dceru několik dní po porodu, byl dle Ústavního soudu v tomto ohledu zjevně nepřiměřený, neboť matce nebylo ani umožněno prokázat, jak by byla schopna se o dceru postarat. Soud zrušil všechna napadená předběžná opatření pro nezákonné a neústavní pokračující odloučení dítěte od matky a jeho umístění v kojeneckém ústavu.

V navazujícím nálezu Soud zrušil i další předběžná opatření, kterými byla nezletilá ponechána v péči ústavu. Zdůraznil, že možnost být spolu je pro děti a rodiče základním prvkem rodinného života. Odnětí dítěte z péče matky představuje až nejkrajnější opatření, které lze uplatnit pouze v nezávažnějších případech, a musí se opírat o dostatečně závažné argumenty motivované zájmem

¹⁷ Nález sp. zn. IV. ÚS 2244/09 ze dne 20. 7. 2010, N 146/58 SbNU 227, K otázce předběžného opatření ve věcech péče o nezletilé ve vztahu k právům rodičů, dětí a problematice spravedlivého procesu.

dítěte. Tyto argumenty v daném případě Soud nenalezl. Dospěl k závěru, že příslušné orgány ani soud nedisponovaly žádnými konkrétními poznatky, kterými by mohly takový postup odůvodnit. Přestože se matka celou dobu intenzivně snažila, aby o svou dceru mohla pečovat, soudy opakovaně odůvodňovaly předběžná opatření neosvědčením řádných bytových a sociálních podmínek matky a její nepřizpůsobivou osobnosti, což jsou okolnosti, které automaticky neznamenaají její neschopnost zajistit dítěti adekvátní péči a nesvědčí o vážném ohrožení příznivého vývoje dítěte. Výchovnou způsobilost matky a ohrožení příznivého vývoje dítěte „nelze presumovat...toliko ze zjištění, že se matka odmítá podrobit šetření ohledně svých bytových a sociálních podmínek.“¹⁸

Ani ovšem případné zjištění o nevyhovujících sociálních a bytových podmínek bez patřičné pomoci příslušných orgánů by podle přesvědčení Soudu samo o sobě nenaplnilo předpoklady pro odejmutí dcery stěžovatelce. I v tomto případě Soud napadená předběžná opatření zrušil.

3. 6. Umístění dítěte do psychiatrické léčebny pro odmítání styku s rodičem

Ústavní soud se k podmínkám vydání předběžného opatření o umístění dítěte do ústavní výchovy vyjádřil také v nálezu sp. zn. III. ÚS 3363/10. V tomto případě byl nezletilý napadenými rozhodnutí obecných soudů umístěn do psychiatrické léčebny z důvodů odmítání styku s otcem a za účelem oddělit jej od vlivu matky, aby mohly být uplatněny „odborné postupy směřující k nastolení adekvátního vztahu dítěte ke svému otci.“¹⁹

Při posuzování ústavnosti tohoto opatření se Soud zabýval především otázkou vhodnosti prostředí, v němž měl být účel předběžného opatření realizován. Soud napadené předběžné opatření přirovnal k režimu nařízení ústavní výchovy s tím, že na předběžné opatření je nutné klást přísnější nároky (vzhledem k odlišnosti účelů, k nimž směřuje, jakož i nižší úrovně zájmu a hodnot, které mohou být předběžným opatřením sledovány).

¹⁸ Nález sp. zn. II. ÚS 2546/10 ze dne 6. 9. 2011, N 150/62 SbNU 303, Posouzení důvodů pro odnětí nezletilého dítěte z péče matky a odevzdání do ústavní péče.

¹⁹ Nález sp. zn. III. ÚS 3363/10 ze dne 13. 7. 2011, N 131/62 SbNU 59, Neústavnost předběžného opatření o umístění nezletilého do psychiatrické léčebny při odmítání styku s druhým rodičem.

Z tohoto pohledu Soud neshledal psychiatrickou léčebnu jako vhodné prostředí pro cíl, který byl napadeným opatřením sledován – tedy oddělení nezletilého od vlivu matky a možnost uplatnění odborných postupů k vytvoření jeho vztahu s otcem. Konstatoval, že i kdyby tento předpoklad byl splněn, „zůstává na první pohled pochybným, z jakých důvodů může coby vhodné prostředí obstát prostředí psychiatrické léčebny, pakliže ji lze spojovat...s její standardní a typovou provozní náplní, totiž náplní „léčebnou“.²⁰

Odvolací soud, který nařídil předběžné opatření, jímž bylo matce uloženo předat nezletilého syna do psychiatrické léčebny, nejenom, že nedoložil přiměřenost vhodnosti prostředí psychiatrické léčebny, ale vůbec se touto otázkou ani nezabýval.

Neústavnost předběžného opatření spočívala dle Soudu také v časové nepřiměřenosti – neomezenosti tohoto opatření, kterým bylo *de facto* rozhodnuto, že nucený pobyt nezletilého v léčebně má trvat i nadále, a to bez jakéhokoli předem stanoveného časového omezení (nezletilý byl na základě dřívějšího rozhodnutí odvolacího soudu umístěn v léčebně, v níž setrval po dobu cca 6 měsíců). Tato nepřiměřenost se dle Soudu projevila i v přímé konfrontaci s chráněným zájmem nezletilého nebýt odloučen proti své vůli od svého rodiče a s právem matky zakotveným v čl. 32 odst. 4 Listiny. Zároveň Soud dospěl k závěru, že v daném řízení došlo i k porušení práva dítěte na slyšení, neboť neshledal důvod, pro který mu bylo toto právo odepřeno, ačkoli v rozhodné době dosáhl věku více než 10 let a byl dostatečně psychicky vyspělý k tomu, aby mohl sám soudu vysvětlit důvody svého odmítavého postoje k otci. Z výše uvedených důvodů Soud napadené rozhodnutí odvolacího soudu zrušil.

Shrnutí

Postoj Ústavního soudu k ústavnosti podmínek pro nařízení ústavní výchovy dítěte významně ovlivnila judikatura ESLP. Tento vliv se výrazně projevil především z hlediska existence materiálních podmínek jako důvodu pro nařízení ústavní výchovy. Zatímco do roku 2006 Ústavní soud ve svých rozhodnutích vycházel ze závěru, že nařízení ústavní výchovy z důvodu nedostatečných materiálních

²⁰ Nález sp. zn. III. ÚS 3363/10.

(zejména bytových) podmínek je nezbytné v zájmu dítěte, později vlivem judikatury ESLP již zaujal opačné stanovisko.

S odkazem na judikaturu ESLP pak Ústavní soud vymezil následující základní podmínky pro nařízení ústavní výchovy a odnětí dítěte rodičům. Výchozím principem je především princip, že rozdělení rodiny představuje velmi závažný zásah do základních lidských práv a proto se musí opírat o dostatečně pádné důvody motivované zájmem dítěte. Takovými důvody jsou skutečnosti jako vystavení dětí násilí či špatnému zacházení, pohlavnímu zneužívání, znepokojivý zdravotní stav dítěte nebo jeho psychické problémy rodičů. Nevyhovující životní podmínky mohou být tímto důvodem jen ve spojení s dalšími okolnostmi. Podle Ústavního soudu je třeba před nařízením ústavní výchovy zásadně vyčerpat jiná výchovná opatření.

Právo rodiče a dítěte být spolu je třeba chápat jako základní prvek rodinného života. Opatření, která jim v tom brání, představují principiálně zásah do práva na rodinný život. Takový zásah není v rozporu s čl. 8 evropské Úmluvy, pokud projde testem odst. 2 čl. 8 Úmluvy, tj. pokud je v souladu se zákonem, sleduje-li legitimní cíl a je pro dosažení tohoto cíle nezbytný v demokratické společnosti. Přitom možnost umístit dítě do prostředí vhodného pro jeho výchovu nemůže sama o sobě odůvodňovat jeho násilné odnětí rodičům.

Ochrana rodinného života navíc představuje nejen závazek státu respektovat toto právo, ale ukládá státu také pozitivní závazky v tom smyslu, že stát musí jednak tak, aby se rodinný vztah mohl rozvíjet a přijmout opatření za účelem sloučení rodiče s dítětem. Orgány veřejné moci by se také měly v první řadě snažit pomoci rodině řešit její problémy a nikoli ji rozdělovat. Případné nařízení ústavní výchovy je navíc potřeba považovat za dočasné opatření, které bude zrušeno okamžitě, jakmile to dovolí okolnosti.

Nařízením ústavní výchovy jsou omezeny možnosti styku dítěte s rodiči a těmto možnostem by měly orgány sociálně-právní ochrany dítěte aktivně pomáhat, neboť jsou k této pomoci povolány.

Podle Ústavního soudu nařízení ústavní výchovy představuje nejen zásah do soukromého a rodinného života, ale také zásah do osobní svobody. Pokud je rozhodováno o omezení osobní svobody má dítě, stejně jako dospělý, základní právo být slyšen před soudem.

Nařízení ústavní výchovy je zásahem do nejpřirozenější vazby mezi matkou a dítěte a porušení této vazby je možné pouze v případě naprosté nedostatečnosti péče a pouze v případě bezprostředního ohrožení dítěte a takový postup je nutné považovat za *ultima ratio*.

Výchovnou způsobilost rodičů nelze odvozovat pouze od materiálních podmínek, v nichž žijí, ani z toho, že nejsou ochotni spolupracovat s orgány sociálně-právní ochrany dítěte. Zájem dítěte na kvalitní materiální péči nemůže převážit nad jeho zájmem, aby bylo vychováno svými rodiči.

Odnětí dítěte z péče rodičů představuje až nejkrajnější opatření, které lze uplatnit pouze v nezávažnějších případech, a musí se opírat o dostatečně závažné argumenty motivované zájmem dítěte.

Struktura analýzy

Úvod

1. Ústavní výchova v judikatuře Ústavního soudu

2. Řízení o kontrole norem

2. 1. Podmínky pro odloučení dětí od rodičů proti jejich vůli

2. 2. Maření účelu ústavní výchovy

3. Individuální ústavní stížnosti

3. 1. Materiální a bytové podmínky jako důvod pro nařízení ústavní výchovy

3. 2. Opatření směřující k zajištění rodinných vztahů mezi dětmi a rodiči

3. 3. Vymezení podmínek pro nařízení ústavní výchovy a pro odnětí dítěte biologickým rodičům

3. 4. Nařízení ústavní výchovy z hlediska práva dítěte na slyšení

3. 5. Odnětí dítěte matce a jeho umístění v kojeneckém ústavu

3. 6. Umístění dítěte do psychiatrické léčebny pro odmítání styku s rodičem

Shrnutí

Seznam použité judikatury

Ústavní soud:

Nálezy:

- sp. zn. Pl. ÚS 20/94 ze dne 28. 3. 1995, 72/1995 Sb., N 18/3 SbNU 109, Omezení rodičovských práv (odloučení dětí od rodičů proti jejich vůli).
- sp. zn. I. ÚS 30/94 ze dne 6. 6. 1995, N 26/3 SbNU 189, Povinnost soudu, zabývat se námitkou strany, že zákon, jehož užití je v dané věci rozhodné, je v rozporu s ústavním pořádkem.
- sp. zn. Pl. ÚS 31/96 ze dne 9. 4. 1997, 103/1997 Sb., N 41/7 SbNU 279, Trestný čin maření výkonu úředního rozhodnutí - maření účelu ústavní výchovy.
- sp. zn. I. ÚS 669/02 ze dne 28. 1. 2004, N 11/32 SbNU 97, Osvojení dítěte bez souhlasu rodičů.
- sp. zn. II. ÚS 838/07 ze dne 10. 10. 2007, N 157/47 SbNU 53, Podmínky pro nařízení ústavní výchovy a pro odnětí dítěte biologickým rodičům.
- sp. zn. II. ÚS 1945/08 ze dne 2. 4. 2009, N 80/53 SbNU 11, K právu dítěte na slyšení v případě zásahu do osobní svobody.
- Nález sp. zn. III. ÚS 3007/09 ze dne 26. 8. 2009, N 172/58 SbNU 503, Právo nezletilého dítěte na slyšení v řízení, v němž se rozhoduje o jeho záležitostech
- sp. zn. IV. ÚS 2244/09 ze dne 20. 7. 2010, N 146/58 SbNU 227, K otázce předběžného opatření ve věcech péče o nezletilé ve vztahu k právům rodičů, dětí a problematice spravedlivého procesu.
- sp. zn. II. ÚS 2546/10 ze dne 6. 9. 2011, N 150/62 SbNU 303, Posouzení důvodů pro odnětí nezletilého dítěte z péče matky a odevzdání do ústavní péče.
- sp. zn. III. ÚS 3363/10 ze dne 13. 7. 2011, N 131/62 SbNU 59, Neústavnost předběžného opatření o umístění nezletilého do psychiatrické léčebny při odmítání styku s druhým rodičem.

Usnesení:

- sp. zn. II. ÚS 522/05 ze dne 16. 11. 2005
- sp. zn. I. ÚS 2267/10 ze dne 2. 11. 2010

Obecné soudy:

stanovisko Nejvyššího soudu ČSSR sp. zn. Cpj 228/81

ESLP

- rozsudek ze dne 13. 7. 2000, *Scozzari a Giunta vs. Itálie* (stížnost č. 39221/98 a 41963/98)
- rozsudek ze dne 12. 7. 2001, *K. a T. proti Finsku* (stížnost č. 25702)
- rozsudek ze dne 26. 2. 2002, *Kutzner v. Německo* (stížnost č. 46544/99)
- rozsudek ze dne 1. 7. 2004, *Couillard Maugery proti Francii* (stížnost č. 64796/01)
- rozsudek ze dne 8. 7. 2004, *Haase proti Německu* (stížnost č. 11057/02)
- rozsudek ze dne 26. 10. 2006, *Wallová a Walla v. České republiky* (stížnost č. 23848/04)
- rozsudek ze dne 21. 6. 2007, *Havelka a další v. Česká republika* (stížnost č. 23499/06)
- rozsudek ze dne 17. 7. 2014, *T. proti České republice* (stížnost č. 19315/11)

Seznam používaných zkratek:

Úmluva – Úmluva o právech dítěte, vyhlášena jako č. 104/1991 Sb.

evropská Úmluva - Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod, vyhlášena jako č. 209/1992 Sb., ve znění pozměňujících protokolů

Listina – Listina základních práv a svobod, vyhlášená usnesením předsednictva ČNR č. 2/1993 Sb., ve znění pozdějších změn.

Soud – Ústavní soud

ESLP – Evropský soud pro lidská práva

OSPOD – orgán sociálně-právní ochrany dětí

Sb. z. – Sběrka zákonů

sp. zn. – spisová značka

zákon o rodině – zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů